

PAPER DETAILS

TITLE: Müslüman Seyyahların Gözünden Kütahya ve Çevresindeki Mimari Yapılar

AUTHORS: Ali TEKİN

PAGES: 1-30

ORIGINAL PDF URL: <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/2007123>

MÜSLÜMAN SEYYAHLARIN GÖZÜNDEN KÜTAHYA VE ÇEVRESİNDEKİ MİMARİ YAPILAR

*Architecture Buildings in Kütahya and Surrounding
from the Eyes of Muslim Travelers*

Ali TEKİN*

ÖZ: Bu çalışma, farklı zaman diliminde Kütahya ve çevresini ziyaret eden, Şihabeddin b. Fazlullah El Ömerî, Matrakçı Nasuh, Kudbüddin Mekki, Aşık Mehmed, Kâtip Çelebi, Evliya Çelebi, Ebû Bekir b. Behrâm, Şemseddin Sâmî, Ali Cevad ve Mehmed Ziya'nın bölgedeki mimari eserler hakkındaki izlenimlerini ele almaktadır. Kütahya'nın Selçuklu döneminde ticaret yolu üzerinde olması, Germiyanogulları Beyliğine başkentlik yapması ve uzun bir süre Anadolu eyaletinin merkezi olması sebebiyle seyyahların uğrak yerlerinden biri olmuştur. Bu seyahatler 14. yüzyılın ilk yarısında başlamış olup, 16.-17. yüzyıllar arasında yoğun olarak gerçekleşmiştir. Çalışmanın amacı, Türk dönemine ait mimari eserleri, seyahatnameler üzerinden okuyarak bölgenin mimari abidelerine ilişkin bilgiler elde edilmesini sağlamaktır. Seyahatnameler, kadim Anadolu coğrafyasının yazılı kaynakları arasında önemli bir yere sahiptir. Bu eserler müelliflerinin gözlemlerinden ve yöre halkından elde ettikleri bilgilerden oluşmaktadır. Seyahatnameler mimari anlamda çoğunlukla yüzeysel bilgiler içermesinin yanı sıra, kapsamlı bilgiler de içermektedir. En kapsamlı bilgiler, Evliya Çelebi Seyahatnamesinde yer almaktadır. Özellikle Evliya Çelebi'nin eserinde, mimari yapılarla ilgili olarak yapıldığı dönem, kitabe, bâni, mevcut durum, malzeme ve süsleme gibi özellikler belirlenebilmektedir.

Anahtar Kelimeler: Kütahya, Seyahatname, Seyyah, Mimari, Yol Ağı

ABSTRACT: The present study focuses on the impressions of Şihabeddin b. Fazlullah El Ömerî, Matrakçı Nasuh, Kudbüddin Mekki, Aşık Mehmed, Kâtip Çelebi, Evliya Çelebi, Ebû Bekir B. Behrâm, Şamseddin Sâmî, Ali Cevad and Mehmed Ziya, who have visited Kütahya and its surroundings, on architectural works around this city. Kütahya has been one of the most popular places for travelers due to its location on the trading route in the Seljuk period and its being the capital of the Germiyans Principality and the Anatolian state. These journeys started in the first half of the 14th century, and occurred extensively over the 16th and 17th centuries. The aim of the present study is to obtain information about the architectural monuments of the region via architectural works of the Turkish period through travelogues. Travelogues have an important role among the written sources of ancient Anatolian geography. These works consist of observations of their authors and information obtained from local people. In addition to the inclusion of a significant amount of superficial

* Dr., KONYA, ali_tekin_2006@hotmail.com, ORCID: 0000-0002-9190-347X

Geliş Tarihi / Received: 03.10.2021

Kabul Tarihi / Accepted: 22.12.2021

Yayın Tarihi / Published: 29.07.2022

information, travelogues also contain extensive information. The most comprehensive information take place in the Evliya Çelebi travelogues. Features related to architectural structure such as the period of its construction, the inscription, patron, current situation, materials, and decorations can be determined especially in Evliya Çelebi's Works.

Keywords: Kütahya, Travel-Book, Traveler, Architectural, Road-Network

Giriş

Belirli amaçlar doğrultusunda yazılan seyahatnameler, tarihi belge niteliği taşıyan kaynaklar arasındadır. Anadolu, coğrafi konumundan ötürü, 10. yüzyıldan itibaren Müslüman seyyahlar tarafından incelenen bölgelerdendir (Madran, 1985: 1304). Ticaret, askeri sefer, haberleşme ve hac seferi gibi amaçlarla da kullanılan Anadolu yol ağı (Taeschner, 2010: 69-108) üzerinde Kütahya¹ şehri de bulunmaktadır. Kütahya, 13. ve 14. yüzyılda Suriye'den başlayıp, İstanbul'a ulaşan ticaret yolu üzerinde bulunuyordu (Erkiletlioğlu, 1993: 167-168). Germiyanogulları Beyliğine başkentlik yapan şehir, Osmanlı döneminde ise Anadolu eyaletinin merkezi durumundaydı (Yıldız, 1981-1982: 38-120). Bu özellik, şehrin kavşak noktası üzerinde yer almasını sağlamıştır. Osmanlılar döneminde hac yolu olarak kullanılan ilk güzergâh Konya, Iğın, Akşehir, İshaklı, Afyon, Kütahya, İnönü, Bozhüyük, İznik, İzmit üzerinden İstanbul'a ulaşıyordu (Özergin, 1959: 141).

Birbirinden farklı içeriğe sahip seyahatnameler, Kütahya ve çevresinin mimari eserlerini tanımamıza olanak sağlamaktadır. Bu nedenle çalışmada, Müslüman seyyahların eserlerinde bahsettiği mimari yapılarla ilgili gözlemleri kronolojik sırayla ele almaya çalışacağız. Yabancı seyyahlar ayrı bir çalışmanın konusunu oluşturacak şekilde geniş kapsamlı olduğu için, konu Müslüman seyyahlarla sınırlandırılmıştır.

Dini Yapılar

Camiler/Mescitler

Matrakçı Nasuh'un, Kanuni Sultan Süleyman'ın 1533-1536 yılları arasında çıktığı ilk İran seferinin anlatıldığı "Beyân-ı Menâzil-i Sefer-i Irâkeyn-i Sultan Süleyman Han" adlı eserde, ordu Üsküdar'dan yola çıkarak İzmit, İznik ve İnönü üzerinden Kütahya'ya ulaşmıştır (Yurdaydın, 1976: 42). Nasuh'un resmettiği minyatürde Kütahya için belirlenebilen cami ve

¹ Kütahya seyahatnameleri ile ilgili halk kültürü ve halk bilimi hakkında detaylı bilgi için bk. Kazım Toyran, *Seyahatnamelerde Kütahya*, Yüksek Lisans Tezi, Kütahya Dumlupınar Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kütahya, 2019; Evliya Çelebi seyahatnamesinin sosyoloji açısından incelenmesi için bk. Ejder Okumuş, "Evliya Çelebi Kütahya'da", *DEÜİFD*, XXVI, 2007, s. 83-120.

mescitler Kale-i Bala Cami, Ulu Cami, İshak Fakih Cami veya Kurşunlu Cami ve Karagöz Paşa Cami'dir. Kale-i Bala Cami, kare planlı, düz örtülü, ön cephesinde giriş açıklığı ve giriş açıklığının sağ ve sol üzerinde pencere açıklıkları, solunda ise tek şerefeli sade bir minare bulunur (Yancı, 2021: 35). Kentin üst orta kısmında çift kubbeli ve kubbelerin ortasından minare yükselen yapı Kütahya Ulu Camisi'dir (Yancı, 2021: 39). Tepenin aşağısında tasvir edilen, üzerinde dört pencere açıklığı bulunan kasnaklı bir kubbeyle örtülü, kalın bir silme şeridiyle çevrili ve basık kemerli bir taçkapısı ve kuzeybatı cephesinde yuvarlak kemerli giriş açıklığına sahip tek şerefeli bir minareye sahip caminin İshak Fakih Camisi ya da Kurşunlu Camisi olduğu anlaşılmaktadır (Yancı, 2021: 51). Kütahya Ulu Camisi'nin alt çaprazında bulunan Karagöz Paşa Cami, dikdörtgen formlu tek kubbeli ve tek şerefeli minaresi olan bir yapıdır (Yancı, 2021: 62).

1557 yılında, Kanuni Sultan Süleyman'a elçi olarak gönderilen Kudbüddin Mekki, Mekke'den yola çıkmış, sırasıyla Medine, Tebûk, Maan, Şam, Humus, Hama, Halep, Adana, Kölek Boğazı, Sarıışık, Gâvursandık, Ulukışla, Ereğli, Karapınar, Sarohan, Miskir, Bozok, Ilgın, Karahisar, Döğler, Saka, Kütahya üzerinden İstanbul'a ulaşmıştır (Ekrem Kâmil, 1937: 20). İlk olarak Sakaçiftliği'ne² uğrayan Mekki, burada 1542 senesinde Alay Bey tarafından yaptırılmış bir cami olduğunu belirtmektedir. Kütahya'da ise Sultan Germiyan'ın yaptırdığı üç cami³ bulunmaktadır (Ekrem Kâmil, 1937: 36-37).

Menazırü'l-Avâlim adlı eserini 1596-1597 yılları arasında tamamlayan Aşık Mehmed'in (Ekrem Kâmil, 1937: 18) Kütahya hakkında bilgileri, Eskişehirli Mevlevi dervişi Yusuf'tan dinleyip aktardığı anekdotlardan oluşmaktadır. Kütahya Ulu Cami ile ilgili olarak Germiyanoglu yapısı olduğu şeklinde malumat verilmiştir (Ak, 1999: 411).

Kütahya Ulu Camisi'nin Germiyanoglu yapısı olduğuyla ilgili benzer bilgi, Kâtip Çelebi'nin Cihannüması'nda da geçmektedir. Diğer cami ise Karaca Paşa Camisi⁴dir. Kâtip Çelebi'nin ismen bahsettiği Eminzade Cami, Yorgancızade Cami, Monla Vacid Cami ve Kadiasker Halil Çelebi Cami

² Sakaçiftliği, Kütahya'nın merkez köylerinden biridir.

³ Bu camiler muhtemelen şunlardır: Kurşunlu Cami (1377-78), İshak Fakih Cami (1433-34), Saray Cami (1487-88).

⁴ Karagöz Ahmed Paşa Cami'dir.

medrese yapılarıdır. Kâtip Çelebi’de ismi geçen bir diğer cami ise Yoncalı’dadır⁵ (Kâtip Çelebi, 1145: 632).

21 Mayıs 1671 tarihinde İstanbul Kartal’dan yola çıkarak İznik, Yenişehir, Bursa, İnegöl üzerinden Çukurca’ya⁶ ulaşan Evliya Çelebi, burada bir cami bulunduğunu belirtmektedir (Evliya Çelebi, 1935: 15). Daha sonra Tavşanlı’ya uğrayan Çelebi, “çarşı içinde bir cami”⁷ olduğunu söylemektedir. Çelebi’nin Tavşanlı’dan sonraki güzergâhı Şeyh Ömer⁸ olmuştur. Burada da bir cami bulunmaktadır (Evliya Çelebi, 2005: 12).

Evliya Çelebi, merkezde on bir adet Cuma camisi bulunduğunu belirtmektedir:

“Ulu Cami, şehrin en büyük selatin camisidir. Yıldırım Bayezid döneminde yapımına başlanan cami, Şehzade Musa Çelebi döneminde tamamlanmıştır. Cami, Mimar Sinan tarafından tamir edilmiştir. Uzunluğu yüz seksen kademe ve genişliği doksan ayaktır. Toplam yirmi bin kişi alır.⁹ Caminin üç giriş kapısı mevcuttur. Beşer kademe taş merdivenle ana girişe ulaşılır. Mekân, elli yedi çam direk üzerine harpuşa tavan kubbedir ve iki tarafında mihraba kadar uzanan mahfiller vardır. Yapıda toplam altmış dört demirli pencere bulunmaktadır. Mihrabı ve minberi yenidir. Kagir olarak yapılan caminin üzeri kurşun örtülüdür. Caminin avlusu yoktur. Önünde son cemaat yeri ve sol tarafta da bir minaresi vardır” (Evliya Çelebi, 2005: 14-15).

“Balıklı hamamının yanındaki Sultan Keyhüsrev Şah Camisi’dir.¹⁰ Avlusuz caminin kible kapısı üzerinde inşa kitabesi vardır”:

“Büniye fi haze’l-mescidi’l-mübarek
El-mu’azzam es-sultanu’l-a’zam zıllullahi fi’l-alem
Gıyasu’d-dünya ve’d-din Ebü’l-feth Keyhüsrev bin Keykubad,
Tarihu şehri Şevval, sene erba’a ve selâsine ve sitte mie”¹¹

⁵ Bu yapı Yoncalı Alaeddin Cami’dir (Uzunçarşılı, 1932: 21).

⁶ Çukurca, Domaniç’e bağlıdır bir beldedir.

⁷ Tavşanlı’da 17. yüzyıldan önce yapılmış iki cami vardır: Kavaklı Cami (1118) ve Ulu Cami (1430) Anonim, “Tarihi Camiler”, *Tavşanlı Araştırmaları Dergisi*, 1, 2011, s. 20-21.

⁸ Bugünkü merkeze bağlı Seyitömer Köyü’dür.

⁹ Doğrusu iki bin kişi olmalıdır Ara Altun, “Kütahya’nın Türk Devri Mimarisi Bir Deneme”, *Atatürk’ün Doğumunun 100. Yılına Armağan Kütahya*, Kütahya Belediyesi, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Sanat Tarihi Enstitüsü, İstanbul, 1981-1982, s. 204-205.

¹⁰ Bu yapı Balıklı Cami’dir.

¹¹ İsmail Hakkı Uzunçarşılı’da kitabe şu şekildedir:

Fi eyyamı devleti es-sultan el-azam zilullah
Fi el-âlem Gıyasu’d-dünya ve’d-din Ebü’l-feth Keyhüsrev
Keykubad eyyeda’llahu saltanatahu amere bi-imareti el-mescid
El-emir el-isfehsalar el-ecel el-kebir İmadeddin
Hezar Dinari bi-tarih Şevval seneti erba ve selasine ve sitemie (Uzunçarşılı, 1932: 22).

MÜSLÜMAN SEYYAHLARIN GÖZÜNDEN
KÛTAHYA VE ÇEVRESİNDEKİ MİMARİ YAPILAR

“Sol tarafta yer alan tuğla minaresinin kapısı üzerinde de ikinci bir kitabe söz konusudur”:

“Zer u zîver değildir deyüben deyen dest-i gayb ârif,
Yazar tarihini Bîhal: Ta’ala şânuhu ekber,
Sene 1052” (Evliya Çelebi, 2005: 15).

“Karagöz Paşa Camisi’nin kapısı üzerindeki kitabe şu şekildedir”:

“Çün tamâm etdi Râbi’a Hatun
Hak ata ede ruhuna rıdvân
Olmağyçün minareye tarih
Dedim ana makam-ı medd-i ezan
Sene 1061¹²” (Evliya Çelebi, 2005: 15).

“Zereğen mahallesinde¹³ olan cami, Kara Mustafa Bey Camisi’dir.¹⁴ Halk arasında Hisar Bey Cami derler. Cami, banisi tarafından Anadolu valisi iken yapılmıştır. Avlusunda şadırvanı ve bir minaresi bulunmaktadır. Minaresinin benzerinin Kütahya’da yoktur. Vakıf mallarına bakma görevi üzerinde olup bir hayli yerlerini tamir ettik. Arasta içinde Takyeciler Cami¹⁵ olarak anılan cami, kagir ve üzeri ahşap örtülüdür. Müezzin mahfili iki adet ahşap oymalı sütun¹⁶ tarafından taşınmaktadır (Altun, 1981-1982: 234). İshak Fakih Camisi’ne, Tabakhane Cami de derler. Kagir ve oldukça sağlam olan yapı fevkani olup avlusuzdur. Üzeri ise kiremit kaplıdır. Yeni mahallede Hüseyin Paşa Cami, kurşun örtülüdür. Yukarı kalede Sultan Germiyan Süleyman Han Camisi’nin¹⁷ kapısı üzerindeki kitabe şu şekildedir:”

“Ammera haze’l-mescide’l-mübârek Sultanü’l Germiyanıyye Süleyman bin Mehmed bin Ya’kup Ebbedallâhu mülkehu fi şuhûri sene seb’ ve seb’in ve seb’i mie¹⁸” (Evliya Çelebi, 2005: 15).

“Meydan mahallesinde Bey Camisi’nin¹⁹ kagir kubbesi kurşunla kaplıdır. Emir Şeyh Tekkesi Camisi²⁰ ise kurşunsuz bir camidir. Hızırlık Mescidi bir küçük zaviyedir. Kapısı üzerindeki kitabe şu şekildedir”:

“Fî eyyâmı devleti sultanu’l-a’zam zıllullhi fi’l-alem
Gıyasu’d-dünya ve’d-din Ebü’l-feth Keyhüsrev bin Keykubad e’azzallâhu
ensarehu
Ve bi-imareti haze’l-mescidi’l-mübârek el-abdü’z-za’if el muhtâc

¹² Çelebi’nin, Karagöz Paşa Cami olarak verdiği kitabe Hatuniye Cami minaresine aittir.

¹³ Evliya Çelebi’nin saydığı mahalleler arasında olmayıp, bu mahalle Saray Mahallesi’dir.

¹⁴ Bu yapı Saray Cami’dir.

¹⁵ Bu cami Timurtaş Paşa (Takkeçiler) Cami’dir.

¹⁶ Bugün hiçbir iz kalmamıştır.

¹⁷ Bu cami Yukarı Kale Cami’dir.

¹⁸ İsmail Hakkı Uzunçarşılı’da kitabe şöyledir: Ammera haze’l-mescide’l-mübârek hazret el el emirü’l kebir a’delle’l-vera Sultanü’l Germiyanıyye Süleyman bin Mehmed bin Ya’kup Eyyedallâhu memleketehu fi şuhûri seneti tis’a ve seb’in ve seb’a mie (Uzunçarşılı, 1932: 76)

¹⁹ Bu cami Arslan Bey (Meydan) Cami’dir.

²⁰ Yapı muhtemelen Balıklı Tekkesi (XV. yüzyıl)’dır.

İmâmeddîn Hezârdînar bi-tarihi sene ihda ve erba'in ve sitti mie" (Evliya Çelebi, 2005: 15).

Çelebi'de ismi geçen mescitler şunlardır: "Bölükçüler Mahallesi Mescidi"²¹ (Varlık, 1988: 260), Gûnân Mahallesi Mescidi"²² (Varlık, 1988: 256), Ahi Mustafa Mescidi"²³ (Ayhan, 2020: 52-53), iki adet ve Paşa Mahallesi Mescidi"²⁴ (Varlık, 1988: 261), ile otuz yedi mahallede birer mescit...".²⁵ (Ayhan, 2020: 46-57), Çelebi, şehirde on üç kagir minare olduğunu ve bunların kurşun örtülü olduğunu söylemektedir (Evliya Çelebi, 2005: 15).

Evliya Çelebi, Kalburcu köyünde Selim Han'ın şehzadeligi sırasında inşa ettirdiği bir mescit bulunduğunu yazmaktadır (Evliya Çelebi, 2005: 18).

Altıntaş Kasabasına²⁶ da uğrayan Evliya Çelebi, burada da bir cami bulunduğunu söylemektedir (Evliya Çelebi, 2005: 19).

Gediz'in²⁷ yirmi camisi bulunduğunu söyleyen Evliya Çelebi, en eskisinin Mahkeme yakınındaki Hacı Mustafa Cami olduğunu belirtmektedir.

Kurşun örtülü caminin kapısı üzerindeki kitabe şöyledir:

"Kad benâ lillâhi dâra's-salihîn
Sahibü'l-hayr innehâ min nefsiküm
Kile fi itmâmihâ ya âbidîn
Câ'e tarih innehâ hayrun leküm
Sene 957" (Evliya Çelebi, 2005: 25).

Çarşı içindeki Gazanfer Camisi'nin Anadolu'da Tire ve Manisa'da benzeri yoktur. Kurşun örtülü caminin kapısı üzerindeki manzum kitabe şu şekildedir:

"Gazanfer sahibü'l-ihsâni ve'l-cûd

²¹ 1571 tarihli evkaf defterinde evkaf-ı mescid-i mahalle-i Börekçiler şeklinde kayıtlıdır. Muhtemelen günümüze ulaşamamıştır.

²² 16. yüzyıla ait tahrir defterlerinde Güne-oğlu Mahallesi Mescidi şeklinde geçmektedir.

²³ Börekçiler mahallesinde Ahi Mustafa adına iki sokak bulunmaktadır. Mescidin ve zaviyenin iki binadan oluştuğu sonucuna varabiliriz. Yıkılan zaviyenin yerinde bugün İş Merkezi bulunmaktadır.

²⁴ 1571 tarihli evkaf defterinde Paşam mahallesi mescidi olarak geçmektedir. Kurşunlu veya Kasım Paşa Cami isimleriyle de bilinmektedir.

²⁵ Bu zaviyeler Ahi Elvan, Ahi Erbasan, Ahi Evren, Ahi Güveği, Ahi İzzeddin, Paşam Sultan, Güzelim Şeyh, Abdal Ece, Pirlar, Düşenbe Bacı Fakra'dır.

²⁶ Altıntaş Köyü, Altıntaş İlçesi'ne bağlıdır.

²⁷ Bugünkü Gediz'e bağlı Eskigediz Beldesi'dir.

Kodu erbâb-ı hayrat içre bir ad
Görüp Azmî dedi tarihin anın
Zehî cami‘-i nişân-ı cennet-âbâd
Sene 998” (Evliya Çelebi, 2005: 25).

Çelebi, daha sonra Gürlik Köyü’nde²⁸, Üçbaş Köyü’nde²⁹ ve Kalkanlı Köyü’nde³⁰ birer cami bulunduğunu belirtmektedir (Evliya Çelebi, 2005: 26).

Müellifin sonraki durağı Simav olmuştur.

“Şehirde dört cami, on üç mescit bulunmaktadır. Ulu Cami, Melik Balad Babık Bey tarafından inşa ettirilmiştir. Şehre hâkim bir noktada olup, üzeri toprak örtülüdür. Tuğla minaresi Niksar’daki Danişmend eserlerini andırmakla beraber onlardan süslüdür. Şerefesi oyma demir kafeslidir. Caminin kapısı üzerindeki tamir kitabesi şöyledir”:

“Sâhib-i cami‘-i şerif Çavuş Süleyman Beğ
Sene (...)” (Evliya Çelebi, 2005: 26).

“İnşa kitabesi”:

“Kad temme cami‘uş-şerifu bi‘avnillâh
Hatta yusalli fihi bi-zikri ismillâh
Allahüme tekabbel ibâdetehu li-ibâdillâh
İnnemal-amalu bin-niyati kale Resûlullâh
Ve in kâne lillahi feâne lehu lillâh
Ve ya‘lemü‘t-tariha dâmehe el-hayru lillâh
Sene 996” (Evliya Çelebi, 2005: 26).

“Tabakhane yakınında Eski Cami bulunmaktadır. Çarşı içindeki ise fevkani bir yapı olan Yeni Cami vardır. Altında dükkanlar bulunur ve camiye iki tarafından yirmi taş merdivenle ulaşılmaktadır. Bugüne tarih ettik”:

“Evliya dedi cami‘e tarih
Olmuş itmâm bu makâm-ı bâlâ
Sene 1081” (Evliya Çelebi, 2005: 26-27).

“Çarşının yukarı başındaki Hacı Pir Ahmed Ağa Cami tek katlıdır” (Evliya Çelebi, 2005: 27).

Şemseddin Sâmî tarafından kaleme alınan Kāmûsü’l-a‘lâm adlı eser, bir tarih ve coğrafya sözlüğüdür (Uçman, 2010: 521). Şemseddin Sâmî, Kütahya’yla ilgili olarak “şehrin en büyük camisi Yıldırım Sultan Bayezid Han’ın inşa ettirdiği Ulu Cami’dir” şeklinde malumat vermektedir (Şemseddin Sâmî, 1314: 3910).

²⁸ Bugünkü Gediz ilçesinin Gürlek Köyü’dür.

²⁹ Bugünkü Şaphane ilçesinin Üçbaş Köyü’dür.

³⁰ Bugünkü Simav ilçesinin Kalkan Köyü’dür.

Mehmed Ziya, Mevlevî büyüklerinin biyografilerini kapsayan eseri matbaada kaybolunca, daha küçük hacimde olmak üzere “Bursa’dan Konya’ya Seyahat” (1910-1911) adlı eserini meydana getirmiştir (Eyice, 2000: 559). Mehmed Ziya, Kütahya’yla ilgili bilgileri Erguniye Zaviyesi Seccadenişin Vekili Hüsameddin Çelebi Efendi’den almıştır (Mehmet Ziya, 2008: 246-247):

“Sultan Yıldırım Bayezid Han’ın yaptırdığı Ulu Cami, altı adet yekpare mermer direk üzerine oturtulmuş on iki kubbeli ve tek minarelidir. Cami, padişah (II. Abdülhamid) yardımıyla tamir ettirilmiştir. Selçuklu emirlerinden İmâdeddin Hezar Dinar tarafından Hacı İbrahim Mahallesi’nde inşa ettirilen iki katlı hem kubbeli hem çatılı ve tek minareli Sadeddin ve Balıklı Camileri ile Kaditler ve Çatalçeşme Camileri de bahse ve ziyarete değer yapılardır. Bunlardan Sadeddin Camisi, sonradan Derviş Paşa tarafından tamir edilmiş ise de daha sonraları çıkan bir yangında mahvolduğundan, merhum İşkodralı Hasan Paşa tarafından yeniden yaptırılmıştır. Şehreküstü Mahallesi’ndeki Alo Paşa Camisi, Anadolu Valisi Kürt Alo Paşa tarafından bina edilmiş; fakat zamanla harap olduğundan, gayretli halkın yardımıyla yeniden tamir edilmiştir. Bu caminin içi Kütahya’nın eski nefis eserlerinden olan çinilerle süslenmiştir. Börekçiler Mahallesi’nde, Molla Celal Hazretleri’nin yaptırdığı Şengül Camisi ile İshak Fakih Camisi (1433), Timurtaş Paşa’nın kiliseden çevrilmiş mescidi, eski vezirlerden Karagöz Ahmed Paşa’nın yaptırdığı Karagöz Ahmed Paşa Camisi, Arslan Bey’in Yukarı Kale Camisi³¹ (Altun, 1981-1982: 194), Servi Mahallesi’nde medreseye bitişik Çağalazade Rüstem Paşa Camisi, Saray Mahallesi’nde biri büyük, beşi küçük kubbeli ve içi Kütahya yapımı çinilerle süslü Saray Camisi, faziletli Mevlevî hanımlardan Âbide (Kâmile) Hatun’un yaptırdığı kubbeli ve tek minareli Hatuniye Camisi, Arslan Bey’in yaptırdığı tek kubbe ve minareli Meydan Camisi şehirdeki camilerdir” (Mehmet Ziya, 2008: 244-245).

Kiliseler/Tapınaklar

Evliya Çelebi, merkezde üç Ermeni, iki Rum kilisesi olduğunu arz etmektedir (Evliya Çelebi, 2005: 17).

Mehmed Ziya Çavdarhisar Aizonai Antik Kenti hakkında şu malumatları vermektedir:

“Çavdarhisar’da Jüpiter adına, beyaz mermerden inşa edilmiş bir tapınak bulunmaktadır. Kuzeybatıya doğru planı dörtgen bir binaya rastlanır, burası bazilika ya da pazar yeri olmalıdır. Daha kuzeyde at meydanı ve bitişiğinde bir dağ eteğinde tiyatro harabesi görülmektedir. Üstündeki tepede ise birçok mezar bulunmaktadır. Tapınak 36.912 m uzunluğunda, 21. 962 m enindedir. Cellanın altında yeraltına inen, kemerli bir mağara vardır. Tapınak, İyon düzeninde ve cephesini süsleyen sütunlar, yekpare mermerden olup 8.520 m yüksekliktedir” (Mehmet Ziya, 2008: 230-232).

³¹ Yukarı Kale Cami, Germiyanoglu Süleyman Şah tarafından yaptırılmıştır.

Türbeler/Ziyaretgâhlar

Evliya Çelebi, merkezdeki türbe ve ziyaretgahlar hakkında şunları aktarmaktadır:

“Sultanbağı mezarlığı içinde Hızırlı Şeyh Sultan ve Ahi Evran Sultan; Taşoluk mahallesinde Acem Sultan ve Güzelim Sultan; Ahi Mustafa mahallesinde Ergun Çelebi; Şeyh Ahmed, Pirlar mahallesinde Ahteri ve Kalburcu köyünde Şeyh Ahmed Kalburcu³² (Türkel, 2016: 50-51); Balıklı Hamam yakınındaki türbe³³; Pirlar Sultan (Karadonlu Sultan)³⁴; Şam mahallesinde Şeyh Seyyid Nureddin Sultan³⁵; İshak Fakih imaretinde Germiyanoglu Sultan Yakup; Molla Vahid Paşa Medresesi; Lâleli Çeşme mahallesi yakınında Küçük Dede; Saray Cami mezarlığında Molla Firâkî Efendi; Ahi Evran Sultan; Meydan mahallesi mezarlığında Hacı Bayram Sultan; İshak Fakih Cami; Hızırlık Sultan, Hezardinar Sultan ve Şeyhi” (Evliya Çelebi, 2005: 18).

Çelebi, Seyitömer Köyü’nde yol üzerinde Şeyh Ömer’in Türbesi’nin kubbeli olduğunu söylemektedir (Evliya Çelebi, 2005: 12). Çelebi, Simav türbeleriyle ilgili olarak Karşıyaka Dağı’nda Âl-i Âbâ Hazret-i Hacı Baba³⁶ (Aday, 2013: 679), aşağı şehre yakın Cavlı Sultan³⁷ (Aday, 2013: 682), Cavlı mahallesine yakın Şeyh Zekeriyâ Efendi³⁸ (Aday, 2013: 678) ve yine bu mahallede Şeyh İlâhî Simavî isimlerinden bahsetmektedir (Evliya Çelebi, 2005: 28).

Mehmed Ziya merkezdeki türbelerle ilgili olarak şunları aktarmaktadır: “Kendi yaptırdığı altı kubbe ve bir mutfaktan ibaret dergâh ve caminin kible tarafındaki köşede yatan merhum Yakub Çelebi, İshak Fakih Mahallesi’nde İshak Fakih, Evran Mahallesi’nde Ergun Hazretleri’nin dostlarından Ahi Evran türbeleri” (Mehmed Ziya, 2008: 261).

Hankahlar/Zaviyeler/Tekkeler

Evliya Çelebi’de merkezde altı tekke ismi geçmektedir. “Kapan Hanı yakınında Mevlevihane Tekkesi, hücreleri, semahanesi ve mutribhanesiyle³⁹

³² Bugünkü merkez Sofça Köyü’nde yer alan türbe, 1949 yılında baraj suları altında kalmaması için daha yukarı, Kütahya-Eskişehir karayolunun soluna, dağın eteklerine yerine aktarılmıştır.

³³ Türbeyi tespit edemedik.

³⁴ Bahsedilen yapı Karadonlu Türbesi’dir.

³⁵ Paşam Sultan Türbesi olarak da bilinir.

³⁶ Hacı Ahmed Efendi adıyla da bilinen türbe, Karşıyaka Mahallesi’nin güneyindeki yamaçta yer almaktadır.

³⁷ Evliya Çelebi’nin 1935 tarihli baskısında Cabı Sultan olarak geçmektedir. Karşıyaka Mahallesi’nde yer alan türbe Cabire Sultan adıyla bilinmektedir.

³⁸ Karşıyaka Mahallesi’ndeki yamaçta yer almaktadır.

³⁹ Mevlevîhânelerde âyin sırasında neyzen, kudümzen, âyinhan vb.nin birlikte mûsikî icrâ ettikleri yerdir.

sağlam bir tekkedir” (Evliya Çelebi, 2005: 16). Mehmed Ziya’da ise bu yapı Erguniye Zaviyesi olarak anılmaktadır: “Birkaç sene önce (20. yüzyıl başları) yenilenmiş tamir edilmiştir. Bu zaviyenin türbesinde Çelebi Celaleddin Ergun Hazretleri gömülüdür. Hücre, semahane ve mutfaktan oluşan bir yapıdır” (Mehmed Ziya, 2008: 247).

Evliya Çelebi’de ismi geçen diğer tekkeler şunlardır: “Nalınlı Şeyh Tekkesi, Abdülkadir Cilâni Tekkesi, Şeyh Pasin Tekkesi, Hızırlık Tekkesi⁴⁰ (Zeyrek, Soyer, 2015: 119) ve Âl-i Abâ Bektaşîyan Tekkesi” (Evliya Çelebi, 2005: 16). Çelebi, Simav’da iki tekke bulunduğunu ve birinin Halveti Tekkesi adıyla bilindiği söylemektedir (Evliya Çelebi, 2005: 27). “Çukurca’nın Selim Baba Köyü’ndeki⁴¹ Selim Dede Tekkesi, türbe, mutfak ve derviş hücrelerinden oluşan bir yapıdır” (Evliya Çelebi, 1935: 15). Gediz’in Gürlek Köyü’nde de ise bir tekke bulunmaktadır (Evliya Çelebi, 2005: 26).

Evliya Çelebi’ye göre Sultan bağında bilinmeyen iki zaviye⁴² (Ayhan, 2020: 46) bulunmaktadır (Evliya Çelebi, 2005: 15).

Sivil Yapılar

Hanlar/Bedestenler/Çarşılar

Mekki, Sakaçiftliği Köyü’nde cami karşısında bir han bulunduğunu belirtmektedir (Ekrem Kâmil, 1937: 36).

Evliya Çelebi, merkezde toplam on yedi han olduğunu ve her birinin kaleye benzediğini aktarmaktadır:

“Kapan hanı⁴³ (Karazeybek, 2011: 382) demir kapılı, avlusunda havuz ve üzerinde 12 sütun bulunan fevkani bir zaviyesi (mescidi) bulunan bir handır. Havuzunun fiskiyesinde insan kalınlığında su akar. Bu hanın dört tarafı iki yüz ocakla çevrelenmektedir. Hanın batı kapısı eşiğinde lacivert ile beyaz mermer üzerine celi hat ile yazılmış kitabesi şöyledir”:

“Bina-ı dilküşa (...)
İlâhi eylegil ma‘mur her sâl
N’ola geldi hakknda işbu tarih
Ki daim sa (...) ikbal
Sene 912”.

⁴⁰ Hızırlık Mescidi olarak da bilinmektedir.

⁴¹ Selim Dede Türbesi Çukurca-Muratlı (Bulamur) arasında bulunmaktadır. Bk. (<http://www.domanic.gov.tr/selim-dede>).

⁴² Bunlardan biri Ahi Arslan Zaviyesi olarak bilinmektedir.

⁴³ Bu han Karagöz Ahmet Paşa Hanı olarak da bilinmektedir.

“Çaşnigirbaşı Hanı, Bolvadanlı Hanı, Bostan Efendi Hanı, Osman Paşa Hanı, Rüstem Paşa Hanı, Serdar Hanı ve Acem Hanı diğer hanlardır” (Evliya Çelebi, 2005: 16).

Aşık Mehmed ve Kâtip Çelebi Kütahya için “bedestenleri vardır” şeklinde çoğul ifade kullanmışlardır (Ak, 1999: 411; Kâtip Çelebi, 1145: 632).

Evliya Çelebi, Çukurca köyünde üç adet kagir ve üzerleri kiremit örtülü han bulunduğunu söylemektedir (Evliya Çelebi, 1935: 15). Evliya Çelebi’ye göre şehir içindeki (Kütahya) iki bedesten kagir malzemeden yapılmıştır. “Büyük bedesten⁴⁴ Gedik Ahmet Paşa hayratıdır ve toplam sekiz yüz altmış dükkânı bulunmaktadır. En süslü çarşısı Haffâflar Çarşısı’dır” (Evliya Çelebi, 2005: 16-17). Evliya Çelebi’ye göre Simav’da iki han bulunmaktadır: “Biri Babık Bey’in, diğeri Kara Ahmet Paşa Hanı’dır” (Evliya Çelebi, 2005: 27). Çelebi, Gediz’deki han için “Gazanfer Ağa hayratıdır” demektedir (Evliya Çelebi, 2005: 25).

Medreseler

Matrakçı Nasuh’un resmettiği tek medrese Ulu Cami yanındaki Vacidiye Medresesi’dir. Kütahya Ulu Camisi’nin bitişiğinde, camiden daha anıtsal olan kare planlı, iki kubbeli bu yapı tasvirinde, yivli kubbeler, üçer pencere açıklıklı kasnaklar üzerine oturur. Yapının sivri kemerli alınlığı bulunan uzunlamasına dikdörtgen iki kanatlı kapısı vardır (Yancı, 2021: 47).

Kudbüddin Mekki, merkezde yedi medrese bulunduğunu kaydeder:

“En büyüğünde⁴⁵ (Altun, 1981-1982: 312) 40 Osmanî ile ders okutulmaktadır. İkinci medrese Yorgancıoğlu Medresesidir. Üçüncüsü Molla Vacid, dördüncüsü Sultan Beyazid’in eski kazaskeri Halil Çelebi’nin Medresesi’dir. Beşinci medrese Sultan Selim’in eski veziri Karaca Paşa’nındır”⁴⁶ (Uzunçarşılı, 1932: 10), (Ekrem Kâmil, 1937: 37).

Diğer iki medresenin ismi geçmemektedir.

Evliya Çelebi’de de yedi medrese zikredilmiştir: “Ulu Cami’nin sol tarafına bitişik Germiyanoglu Medresesi⁴⁷, Yıldırım Bayezid’in oğlu Şehzade Musa Çelebi tarafından tamir ettirilmiştir. Diğerleri Rüstem Paşa

⁴⁴ Diğer yapı, Küçük Bedesten adıyla bilinmektedir.

⁴⁵ Ara Altun, yıkıldığı sanılan İshak Fakih Medresesi’nin oldukça uzun ve geniş olduğunu belirtmektedir. Bu yüzden, bahsedilen yapının İshak Fakih Medresesi olduğunu düşünüyoruz.

⁴⁶ Uzunçarşılı’ya göre bu medrese Karagöz Ahmed Paşa Medresesi’dir.

⁴⁷ Bu yapı, II. Yakup Çelebi Medresesi’dir.

Medresesi ve Molla Vâhid Paşa Medresesi⁴⁸ ve İshak Fakih Medresesi ve Karagöz Paşa Medresesi ve Şeyh Paşa Medresesi ve Haliliyye Medresesi'dir" (Evliya Çelebi, 2005: 15-16). Çelebi, Gediz'deki medrese için "Gazanfer Ağa hayratıdır" demektedir (Evliya Çelebi, 2005: 25). Mehmed Ziya, eserinde merkezdeki medreseleri şu şekilde nakletmiştir:

"Merhum Yakub Çelebi'nin yaptırdığı kagir medrese ile Abdülvacid'in yaptırdığı Emir Saveciye, namı diğer Vâcidiye Medresesi, Hacı İsmail Efendi adıyla tanınan Kürt Alo Paşa'nın ahşap medresesi, Timurtaş Paşa'nın Takvacılar Medresesi, Karagöz Ahmed Paşa'nın medresesi, yine Alo Paşa Medresesi, Ahmed Paşa'nın Darülhadis⁴⁹ (Dadaş vd., 2000: 30-31) ve Darülkurra Medreseleri, Çağalazade Rüstem Paşa'nın kagir ve ahşap medresesi, İshak Fakih'in kagir medresesi, Halil Kamil Paşa'nın ahşap medresesi, kazaskerlerden Halil Efendi'nin Halile adıyla meşhur medresesidir".

Sıbyan Mektepleri

Evliya Çelebi merkezde yetmiş sıbyan mektebinin⁵⁰ (Aydın ve Öntuğ, 2019: 18-25) bulunduğunu zikretmektedir (Evliya Çelebi, 2005: 16). Çelebi, Gediz'deki sıbyan mektebi için "Gazanfer Ağa hayratıdır" demektedir (Evliya Çelebi, 2005: 25).

Kütüphaneler

Mehmed Ziya'nın eserinde ismi geçen kütüphaneler şunlardır: Mevlevihane Kütüphanesi, Ulu Cami Kütüphanesi, Müftüzâde Molla İbrahim Bey'in Kütüphanesi (Mehmed Ziya, 2008: 246).

İmaretler

Evliya Çelebi'ye göre merkezde iki imaret⁵¹ vardır (Evliya Çelebi, 2005: 16). Çelebi, Gediz imareti için "Gazanfer Ağa hayratıdır" demektedir (Evliya Çelebi, 2005: 25).

Saraylar

Evliya Çelebi merkezdeki saraylarla ilgili olarak şunları söylemektedir:

"Yetmiş yedi kiremit örtülü saray bulunur. Ali Paşa⁵² Sarayı (Budak, 2015: 146), Germiyanogulları binasıdır. Alt ve üst katlarında üç yüz altmış odası, divanhaneleri, hamamları ve bahçesiyle eski bir saraydır. Halep Sarayı'nın

⁴⁸ Bu yapı Vâcidiye Medresesi'dir.

⁴⁹ Kütahya Ulu Cami civarında, Tevfik Ahmet Paşa tarafından yaptırılan medresenin; muallimhane ve sakahane ile birlikte vakfedildiği anlaşılmaktadır.

⁵⁰ 18. yüzyılda varlığı bilinen eğitim yapıları şunlardır: Ahmet Paşa, Fatma Hatun, Hacı Pir, Haznedar Mehmet Ağa, Hisarbeyoğlu, İshak Fakih, Karagöz Ahmed Paşa, Lala Hüseyin Paşa, Sevim Hatun ve Şehreküstü mektepleridir.

⁵¹ Bu yapılar Germiyanoglu Yakup Çelebi ve İshak Fakih imaretleridir.

⁵² Bu kişi muhtemelen Kerimüddin Alişir Bey'dir.

meydanı kadar bir avlusu olup, kiremit değil kireç örtülüdür. İkinci mamur saray, Osman Paşa Sarayı, şehrin güneyinde, Sultanbağı deresi kenarında ve yüksek bir yerdedir. Kiremitle örtülüdür. Bugüne tarih ettik”:

“Bâreka’llah bu makâm-ı serbülend
Ermesin aslâ esâsına gezend
Kehkeşân-âsâ semâya ser çeküp
Zirve-i a’lâya salmışdır kemend
Evliyâ gördükde târihin dedi
Oldu itmâm ey beğim kasr-ı bülend
Sene 1082”.

“Diğer saraylar İftedioğlu Sarayı ve Saçlızade Hasan Ağa Sarayı’dır” (Evliya Çelebi, 2005: 14).

Kaleler

14. yüzyılda yaşamış ve Memlûkler döneminin önemli bir tarih ve coğrafya alimi olan Şihabeddin b. Fazlullah el-Ömerî, “Mesaliku’l Ebsar fi memâlik’il-emsar” adlı eserinde Kütahya Kalesi, ismen zikredilmiştir (Şihabeddin b. Fazlullah el Ömerî, 2014: 157). Matrakçı Nasuh tarafından resmedilen kalenin oldukça detaylı olarak resmedildiği anlaşılmaktadır. Tepe üzerinde gösterilen kale, çok sayıda burçla desteklenmiş olarak tasvir edilmiştir. Kalenin kente bakan sol alt tarafında bir kapısı vardır. Kalenin içerisinde öbekler halinde çok sayıda konut ve merkezi konumda gözüken bir de iç kale cami göze çarpmaktadır (Yancı, 2021: 26). Kâtip Çelebi, yüksek bir kaya üzerinde bulunan kalenin Germiyanogulları dönemine ait olduğunu, iki kat suru ve iç kalesi olduğunu söylemektedir. Kalenin içinde akarsu ve Osmanlılardan kalma cami vardır (Kâtip Çelebi, 1145: 632). Kale hakkında en kapsamlı bilgiler ise Evliya Çelebi seyahatnamesindedir:

“Kale, 1315-1316 yılında Şah Yakup zamanında fethedilmiştir. Yalçın kaya üzerinde sağlam, taştan bir binadır. Toplam üç bin adım olup etrafında hendeği yoktur. Bugüne tarih ettik”:

“Evliyaya ism-i resmin sordular tarih için
İsmine dedi bu şeydâ kal’a-i gevher-nigîn
Sene 1082”.

“Aşağı yeni kale eski kalenin kuzey tarafındadır. 842 yılında Sultan Mehmed tarafından yaptırılmıştır. Yüz arşın miktarı kesme kaya hendeği vardır. Yine burada bir değirmen döndürecek kadar su kaynağı bulunmaktadır. Bu kısmın, su kaynağını içine almak için inşa edildiği anlaşılmaktadır. Aşağı kale, toplam yetmiş kule olup, her kule arası ikişer kulaçtır. Kalenin üç kapısı; doğu, güney ve kuzey yönlerinde olup, doğu kapısında beyaz mermerlerden aslan heykelleri mevcuttur. Aşağı hisarda bir tahta minareli mescit⁵³ ve kale içinden akan âb-ı

⁵³ Bu mescit Aşağı Hisar Cami’dir.

hayat⁵⁴ kale içindeki ve aşağı şehir içindeki değirmenlere gider. İç kale, aşağı kalenin güneyinde ve çepeçevre yirmi bin adımdır. Doğusunda küçük bir kapısı vardır ve kanatları camız derisiyle kaplanmıştır. Kapının iç yüzünde iki sarnıç, bir mescit⁵⁵ (Altun, 1981-1982: 198) ve sekiz hane yer almaktadır. Yukarı kalede Germiyanoglu Camii⁵⁶, bir mescit ve bir çeşme bulunmaktadır” (Evliya Çelebi, 2005: 13).

“Coğrafyacı Ebûbekir Efendi” adıyla da bilinen ve II. Süleyman’ın emri üzerine 1689’da kaleme aldığı “el-Fethu’r-rahmânî fî tarzi’d-Devleti’l-Osmânî” adlı eserde (Sarıcaoğlu, 1994: 111), Ebû Bekir b. Behrâm, kaleyle ilgili olarak Kâtip Çelebi’nin söylediklerine benzer şekilde yüksek bir kaya üzerinde iki kat suru ve iç kalesi bulunduğunu, yanında akarsuyu olduğundan söz etmektedir (Gülbal, 2019: 143). Şemseddin Sâmî kalenin Bizanslardan kalma olduğunu belirtmektedir (Şemseddin Sâmî, 1314: 3910). Kolağası Ali Cevad’ın hazırladığı Memâlik-i Osmâniyye’nin Târih ve Coğrafya Lugatı’nda (1889-1899) (Ak, 1993: 66) ise kaleyle ilgili olarak şunlar aktarılmaktadır:

“Bizans hükümdarları zamanında şekillenen kale bir tepenin üzerinde olup, burç ve kulelerle tahkim edilmiştir. Kalenin etrafındaki mahallede sütun başlıkları ile kolonlara bolca rastlanılmaktadır. Kale civarında mermer aslan heykelleri dikkati çekmektedir. Kalenin orta yerinde fark olunamayacak derecede harap bir kilise mevcut olup mahzeninde mezarlar bulunmaktadır” (Ali Cevad, 1314: 289).

Evliya Çelebi’ye göre Bizans dönemi yapısı olan Tavşanlı Kalesi⁵⁷, sağlam ve kagir bir binadır (Evliya Çelebi, 2005: 12).

Evliya Çelebi’nin Gediz Kalesi hakkında malumatı ise şöyledir:

“Kale şehrin doğusundadır. 1025 yılında, Celali isyanları sırasında, Sultan Ahmet’in vezirlerinden Kuyucu Murad Paşa tarafından tahrip edilmiştir. Kale hala sağlam olup, tamiri mümkündür. Kalenin en yüksek yerine halk arasında Canbaz Kulesi derler. Bu Canbaz kayası üstünde avlusuz ve daracık evler vardır. Evlerin yüzleri batıya dönüktür”.

Şemseddin Sâmî, Gediz kalesinin harap olduğunu (Şemseddin Sâmî, 1314: 3831), Ali Cevad ise kalenin oldukça eski olduğunu ve kaya üzerinde merdiven izlerinin bulunduğunu belirtmektedir (Ali Cevad, 1314: 253).

Evliya Çelebi’ye göre Simav Kalesi, “şehrin arkasında, güney tarafında oldukça sağlam bir yapıdır. Batlamyus Krallığı döneminde yapılmıştır.

⁵⁴ Bu su kaynağı, Aşağı Hisar Cami’nin altındaki Ulupınar’dır.

⁵⁵ Bu mescidin Hacı Kethüda Mescidi olduğu düşünülmektedir.

⁵⁶ Bu yapı Yukarı Kale Cami olmalıdır.

⁵⁷ Günümüzde Mülayim Tepe olarak bilinmektedir.

Tarihte Fındıcak Kalesi olarak geçmektedir. Timur tarafından tahrip edilen kalenin içinde hane yoktur” (Evliya Çelebi, 2005: 26).

Evliya Çelebi, Simav’ın kuzeyinde, yarım saat uzaklıkta bir göl⁵⁸ ve gölün doğu kenarında Delice hisar adıyla bilinen bir kale bulunduğunu belirtir. “Yine bu gölün batısında, göl içinde yüksek bir kaya üzerinde, Yenice hisar adıyla bilinen kale harap durumdadır” (Evliya Çelebi, 2005: 27).

Hamamlar

Matrakçı Nasuh’un minyatüründe Kütahya Kalesi’nin üst tarafında resmedilen ve Ilıca diye tabir edilen hamam kare planlı olup üst örtüsü kiremitle kaplıdır. Yapının köşesinde yuvarlak kemerli alınlığa sahip giriş kapısı ve kapının üstünde dikdörtgen bir penceresi bulunmaktadır. Bu hamamın Yoncalı Hamamı olduğu düşünülse de (Yurdaydın, 1976: 63) Yoncalı Hamamı’nın kubbeli olması bu görüşü çürütmektedir. Kanuni Sultan Süleyman’ın Rodos Seferi Rûznamesi’nde burası Kızıl Kaya Konağı Ilıcası ismiyle zikredilmiştir (Erdoğan, 2004: 58). Kâtip Çelebi, Armudeli’nde bulunan Kızıl ılıca adıyla iki kaplıca bulunduğunu belirtmektedir (Kâtip Çelebi, 1145: 632-633). Ebû Bekir b. Behrâm’da da Kütahya Kalesi’nin sahrasında bir ılıca bulunduğunu söylemektedir (Gülbal, 2019: 143). Bugün Ilıca kaplıcaları olarak bilinen bu ılıca, Kütahya-Eskişehir karayolunda, Soğukçeşme köyü yakınlarındadır. Nasuh’un minyatüründe dikkati çeken bir diğer hamam, İshak Fakih Camisi’nin yanında bulunan Kazasker Hamamı’dır. Kalenin aşağısında yer alan hamamın giriş açıklığı, pencereleri ve aydınlatma feneriyle soyunmalık ve ona bitişik üç kubbeli bir sıcaklık bölümünün bulunduğu anlaşılmaktadır (Yancı, 2021: 57).

Aşık Mehmed, “şehrin en ünlü hamamı Balıklı Hamamı olup, hamamın içinde soğuk su dolu bir havuz bulunmaktadır. Diğer hamam ise Kadiasker Hamamı’dır. Bunlardan ayrı altı yedi hamam daha vardır” şeklinde görüş bildirmiştir (Ak, 1999: 411). Müellif, Yoncalı kaplıcası ile ilgili olarak şehrin batısında olduğunu ve halvet mekanına sahip olduğunu söylemektedir (Ak, 1999: 155).

Kâtip Çelebi, merkezdeki hamamlarla ilgili olarak Aşık Mehmed’in söylediklerini tekrar etmektedir. Yoncalı Kaplıcasının ise çifte bir hamam olduğunu vurgulamıştır. Çelebi, Kütahya’ya uzak bir nahiyede çifte bir

⁵⁸ Göl, bugünkü Gölköy sınırları içinde yer almaktaydı.

hamam⁵⁹ (yanında mescit) daha bulunduğunu belirtmektedir (Kâtip Çelebi, 1145: 632).

Evliya Çelebi merkezde dokuz sağlam ve birkaç atıl durumda hamam olduğunu yazmaktadır:

“Rüstem Paşa Hamamı, Anadolu’da benzeri Tire’de ve Manisa’da bulunmaktadır. Bu hamama Balıklı Hamam’da derler. Havuzunda gümüş renkli balıkları vardır. Kapısı üzerindeki kitabe şu şekildedir:
Dedi tarihini bir hazır cevap
Pak ider yur arıdır nâ-pak âb
Sene 946” (Evliya Çelebi, 2005: 16).

Balıklı Hamamı ismi, şehrin en ünlü hamamı olarak Ali Cevad’ın eserinde de geçmektedir (Ali Cevad, 1314: 289).

Evliya Çelebi kentteki hamamları şöyle aktarmaktadır: “Eski Germiyan Hamamı⁶⁰, Kadiasker Hamamı, Şengül Hamamı, Kemer Hamamı, Hüseyin Paşa Hamamı, Ektemür Hamamı⁶¹ ve üç hamam da atıl durumdadır. Yirmi üç tane de saray hamamı vardır” (Evliya Çelebi, 2005: 16). Evliya Çelebi bugün mevcut olmayan Gediz Gazanfer Ağa Hamamı’nın kitabesini vermiştir:

“Azmi gördükde dedi tarihin
Rûşen-âbâd dilkûşa hammam
Sene 995” (Evliya Çelebi, 2005: 25).

Evliya Çelebi’ye göre Murad dağı yaylağı eteğinde de bir ılıca (Evliya Çelebi, 2005: 25), Altıntaş Köyü’nde bir hamam (Evliya Çelebi, 2005: 19) ve Simav’da ise ikisi sağlam biri harap üç hamam vardır:

“Simav Çarşı meydanında Babık Bey Hamamı diğeri Karaca Ahmed Bey Hamamı⁶² ve şehirden yarım saat uzaklıkta ve kuzey tarafında Germâb Hamamı.⁶³ (Demircan, 2013: 87). Büyük ılıcanın iki havuzu vardır. Ona yakın Çifte Osim Ilıcası⁶⁴ (Demircan, 2013: 89) ve ona yakın Naşlı Ilıcası⁶⁵ (Demircan, 2013: 90-

⁵⁹ Hamamı tespit edemedik.

⁶⁰ Bugünkü Eski-Yeni Hamam’dır.

⁶¹ Bugünkü Eydemir Hamamı’dır.

⁶² Hamam 1965 yılında, belediye tarafından yıktırılmıştır.

⁶³ Bu hamam, bugünkü Eynal kaplıcalarıdır.

⁶⁴ Bu kaplıca, Naşa-Hüsüm köyleri arasındaki “Karaağaç Çayırı-Garaş Çayırı” mevkiinde olup, günümüzde Naşa köyü sınırları içinde kalmaktadır. İki bölümden oluşan hamamdan günümüze, sadece bir tanesinin havuz kısmı, bir tane çamur ya da ayak banyosu olduğu düşünülen bir yapının temeli ve birçok dağınık taştan müteşekkil temel kalıntısı ulaşmıştır.

⁶⁵ Kaplıcanın Naşa kasabasının kuzeyinde, “Örenarası”, “İlica”, “İlicak Su”, “İlicalar”, “Sabınlık” veya Ilıca yakınlarındaki Yenisu diye adlandırılan bölgelerde olduğu düşünülmektedir.

91) ve ona yakın Cennet Köy Ilıcası⁶⁶ (Demircan, 2013: 92), (Evliya Çelebi, 2005: 27).

Evliya Çelebi'ye göre Yoncalı kaplıcasının üzerine Sultan Keyhüsrev tarafından kubbe ve halvet ekleterek kagir bir yapı meydana getirilmiştir (Evliya Çelebi, 2005: 18-19).

Şemseddin Sâmî'ye göre Tavşanlı'da eski ve harap bir kaplıca bulunmaktadır (Şemseddin Sâmî, 1311: 2990).

Köprüler

Şemseddin Sâmî, Gediz'de kagir bir köprü⁶⁷ olduğunu belirtmektedir (Şemseddin Sâmî, 1314: 3831). Aynı köprü Ali Cevad'da da ele alınmıştır: "Hermus şehri üzerindeki köprü, eski bir eser olup, orta çağa ait olduğu yay kemerinden anlaşılmaktadır" (Ali, Cevad, 1314: 253).

Mehmed Ziya, Çavdarhisar'da antik kentten geçen nehir üzerinde mermerden yapılmış, her biri beşer kemerli köprüler⁶⁸ bulunduğunu ve köprüünün üzerindeki mermerde eski Çavdarhisarlıların kullandıkları iki tekerli arabaların izleri görüldüğünü aktarmaktadır (Mehmet Ziya, 2008: 230-233).

Çeşmeler

Mekki, Sakaçiftliği Köyü Cami kapısında güzel bir çeşme ve bu çeşmeden içerisine su akan küçük bir havuz olduğunu söylemektedir (Ekrem Kâmil, 1937: 36).

Evliya Çelebi'ye merkezde otuz adet çeşme olduğunu belirterek Zereğen Mahallesinde Cafer Paşa çeşmesinin kitabesi vermiştir:

"Çeşmi âlem gibi bir çeşme-i ruşendir bu
Buna bir çeşme mu'âdil ola sümme hâşâ
Oldu ta'mirine tarih bunun bi-noksan
Ki aded hadd kıla çeşme-i Cafer Paşa
Sene 987" (Evliya Çelebi, 2005: 16).

Bu çeşmeye yakın bir çeşmenin kitabe metni ise, Çelebi'nin babası tarafından kaleme alınmıştır:

"Dokuz yüz seksen idi sâl-i tarih
Revân oldukda işbu çeşme-i hûb
Bu bir zevci revânıyçün olupdur
Ulu dergâhda makbûl u mergûb

⁶⁶ Ilıcının Çitgöl kaplıcası olduğuna inanılsa da Çelebi, köyün adını yanlış kaydetmiştir.

⁶⁷ Bu yapı Debboy Köprüsü'dür.

⁶⁸ Bu köprüler Roma dönemine aittir.

Tamam oldukda Zillî dedi târih
Ola makbûl dâyim nâb-ı mâ hûb
Sene 973” (Evliya Çelebi, 2005: 16).

Yeni mahalle çeşmesinin kitabesi ise şöyledir:

“Hâtif-i Kudsî dedi tarihini
Kad benâ aynen tusemmâ selsebil
Sene 991”.

“Bunlardan başka kitabsiz çeşmeler de bulunmaktadır” (Evliya Çelebi, 2005: 16).

Evliya Çelebi’nin Simav’da bahsettiği tek çeşme, Hacı Pir Ahmed Ağa Camisi’nin bitişiğindeki Paşa Pınarı’dır (Evliya Çelebi, 2005: 27).

Şadırvanlar

Seyyahların eserlerinde ismi geçen tek şadırvan Evliya Çelebi seyahatnamesindeki Germiyoğlu İmareti⁶⁹ içindeki şadırvandır (Evliya Çelebi, 2005: 17).

Sakahaneler

Evliya Çelebi seyahatnamesinde geçen sakihane, Germiyoğlu imareti yakınında Hezar Dinar vezirin iki sakahanesidir⁷⁰ (Evliya Çelebi, 2005: 17).

Sonuç

Kütahya için tespit edebildiğimiz on seyyahtan sekizinin, Anadolu’nun tarihi ve coğrafi özelliklerini ortaya koymak için seyahat ettiği anlaşılmaktadır. Matrakçı Nasuh ordu seferi sırasında konaklama yerlerinin resimlerini yapmak amacıyla seyahat etmiştir. Kudbiddin Mekki ise, Anadolu’ya elçi olarak gönderilmiştir.

Şemseddin Sâmî, 19. yüzyılda Hüdavendigar Sancağı’ndaki mimari yapı sayılarını şu şekilde belirtmiştir: Kütahya’da 24 cami, 21 medrese, 2 kütüphane, 16 tekke, 4 kilise, birer adedi mülkiye ve rüşdiye, 4 ibtidai ve 23 sıbyan mektebi, Rum ve Ermenilere mahsus birer rüşdiye ve birer ibtidai ve kız mektepleri, 2 bedesten, 9 han, 11 hamam, eskiden biri meşhur olan Kütahya çinileri imaline mahsus 12 fabrika, 6 debbağhane, 30 fırın, 1367 dükkân (Şemseddin Sâmî, 1314: 3911); Gediz’de 4 cami-i şerif, 2 medrese, rüşdiye mektebi, 1 imaret, 2 hamam ve 2 han (Şemseddin Sâmî, 1314: 3831); Altıntaş’da toplam 40 cami ve mescit, 18 ilkokul (Şemseddin Sâmî, 1306: 307); Simav’da 9 cami-i şerif, 3 mescit, 4 medrese, 2 tekke, 1 rüşdiye

⁶⁹ Bugünkü Yakup Çelebi İmareti içindeki Gök Şadırvandır.

⁷⁰ Sadettin Cami ve Ulu Cami Sakahaneleridir.

ve birkaç sıbyan mektebi, 5 han, 1 hamam, 20 debbağhane, 8 fırın, 382 dükkân, 1 kışla, bir saatlik mesafede 6 adet kükürtlü ılıca (Şemseddin Sâmî, 1311: 2620); Tavşanlı'da toplam 45 cami, 9 medrese, 39 mektep, 15 tekke, 1 kilise, 547 dükkân, 2 han, 7 hamam ve 30 değirmen (Şemseddin Sâmî, 1311: 2990) ve Domaniç'te toplam 38 cami, 38 mektep, 1 medrese, 20 hamam ve 7 dükkân mevcuttur (Şemseddin Sâmî, 1311: 3026).

Seyyahlar eserlerinde mimariyle ilgili olarak çoğunlukla, betimleyici tasvirler yerine ismen zikretme yoluna gitmişlerdir. Bu yapılar arasında en çok ismi geçen yapılar camilerdir. Daha sonra hamam, medrese, türbe ve hanlar gelmektedir. En çok bahsedilen eserler Kütahya Kalesi, Kütahya Ulu Cami, İshak Fakih Medresesi, Vâcidiye Medresesi, Halil Çelebi Medresesi, Karagöz Paşa Medresesi, Balıklı Hamamı, Yoncalı Kaplıcası ve Kızıl Ilıca'dır. Evliya Çelebi mimari tasvirler hakkında diğer seyyahlara nazaran daha fazla malumat vermiştir. Çelebi, binaları anlatırken belli bir düzen takip etmekte, en azından bir eseri anlatırken hangi noktalarının araştırılıp takdim edilmesinin gerekliliğini çok iyi bilmektedir (Çam, 2017: 182).

Kütahya Kalesi'nin Matrakçı Nasuh tarafından resmedilmiş olması oldukça önemlidir. Kale ile ilgili en kapsamlı bilgiler ise Evliya Çelebi'de yer almaktadır. Çelebi, planı, ölçüleri ve mimari yapılarıyla adeta kalenin röntgenini çekmiştir. Şemseddin Sami ve Ali Cevad ise kalenin Bizans döneminden kaldığını aktarmışlardır.

İncelenen örneklerde Kütahya Ulu Cami'nin banisi hakkında görüş ayrılıkları olduğu görülmektedir. Aşık Mehmed ve Kâtip Çelebi Germiyanoglu'na, Evliya Çelebi, Şemseddin Sâmî ve Mehmed Ziya ise Yıldırım Bayezid Han'a mal etmişlerdir. Evliya Çelebi'nin caminin ilk planı hakkındaki tespitleri önemlidir.

Evliya Çelebi, Takvacılar Camisi'nin süslü müezzin mahfilinden bahsetmiş, Mehmed Ziya ise caminin kiliseden çevrilmiş olduğunu belirtmiştir.

Evliya Çelebi, minarelerle ilgili olarak, Simav Ulu Camisi'nin oyma demir kafesli şerefeye sahip, tuğla minaresine dikkat çekmektedir.

Seyyahların eserlerinde medreselerin çoğunlukla ismi ve müderrisleri zikredilmiş, nadir olarak da yapım malzemesi verilmiştir. Medreseler gibi türbe ve hanların da daha çok isimleri geçmektedir. Hanlar arasındaki Kapan Hanı'nın mimarisini de Evliya Çelebi'den öğrenmekteyiz.

Hamamlar arasında Balıklı, Yoncalı ve Kızıl Ilıca isimleri ön plana çıkmaktadır.

Evliya Çelebi, ayrıca mimari eserler üzerindeki epigrafik öğelere de yer vermiştir. Bu yapılar şunlardır: Balıklı Cami (634), Hızırlık Mescidi (641), Süleyman Han Cami (777), Kapan Hanı (912), Balıklı Hamamı (946), Gediz Hacı Mustafa Cami (957), Cafer Paşa Çeşmesi Yanındaki Çeşme (973), Cafer Paşa Çeşmesi (987), Yeni Mahalle Çeşmesi (991), Gediz Gazanfer Ağa Hamamı (995), Simav Ulu Cami (996), Gediz Gazanfer Ağa Cami (998), Balıklı Cami minaresi (1052) ve Hatuniye Cami minaresi (1061). Çelebi, Simav Cedid Cami (1081), Osman Paşa Sarayı (1082) ve Kütahya Kalesi kitabelerinin metinlerini de kendisi yazmıştır. Ayrıca Saray Camisi'ni de tamir ettiğini belirtmektedir.

Sonuç olarak, 14. yüzyıldan itibaren Kütahya ve çevresine gelen seyyahlar, mimarlık ve sanat tarihini ilgilendiren detaylara değinmişlerdir. Bu detaylar sosyal bilimlerin birçok alanını doğrudan etkilemektedir. Bu bilgilerin bundan sonraki çalışmalara ışık tutacağı kanaatindeyiz.

MÜSLÜMAN SEYYAHLARIN GÖZÜNDEN
KÜTAHYA VE ÇEVRESİNDEKİ MİMARİ YAPILAR

Tablo 1: Seyyahların Eserlerinde Adı Geçen Mimari Yapıların Listesi

	El-Ömerî (14.yy' in ilk yarısı)	Matrakçı Nasuh (1533-1536)	Mekki (1557)	Aşık Mehmed (1596-1597)	Kâtip Çelebi (1648)	Evliya Çelebi (1671)	Behrâm (1689)	Şemseddin Sâmî (1889-1899)	Ali Cevad (1893-1899)	Mehmed Ziya (1910-1911)
Kütahya Kalesi	X	X			X	X	X	X	X	
Tavşanlı Kalesi						X				
Gediz Kalesi						X		X	X	
Simav Kalesi						X				
Simav Yenicehisar Kalesi						X				
Simav Delicehisar Kalesi						X				
Germiyanoğlu İmaretî						X				
İshak Fakih İmaretî						X				
Kütahya Ulu Cami		X		X	X	X		X		X
Simav Ulu (Babık Bey) Cami						X				
Sadeddin Cami										X
Balıkli Cami						X				X
Yoncalı Cami					X					
İshak Fakih (Tabakhane) Cami						X				X
Süleyman Han (Yukarı Kale) Cami		X				X				X
Aşağı Hisar Cami						X				
Kara Mustafa Bey Cami (Hisar Bey/Saray Cami)						X				X
Karagöz Paşa Cami		X			X	X				X

Takyeciler Cami						X				
Kaditler Cami										X
Çatalçeşme Cami										X
Hüseyin Paşa Cami						X				
Rüstem Paşa Cami										X
Şengül Cami						X				X
Hatuniye Cami										X
Alo Paşa Camisi										X
Emir Şeyh Tekkesi Cami						X				
Meydan Cami						X				X
Tavşanlı Çarşı içinde Cami						X				
Gediz Gazanfer Ağa Cami						X				
Gediz Hacı Mustafa Cami						X				
Gediz Gürlek Köyü Cami						X				
Simav Atık Cami						X				
Simav Cedid Cami						X				
Simav Hacı Pir Ahmed Ağa Cami						X				
Sakaçiftliği Köyü Alay Bey Cami			X							
Seyitömer Köyü Cami						X				
Şaphane Üçbaş Köyü Cami						X				
Altıntaş Köyü Cami						X				
Çukurca Beldesi Cami						X				
Kalkanlı Köyü Cami						X				
Börekçiler Mahallesi Mescidi						X				
Günan Mahallesi Mescidi						X				
Kalburcu Köyü Şeyh Ahmed Kalburcu Türbesi yanındaki Mescid						X				
Kütahya Kalesi'nde						X				

MÜSLÜMAN SEYYAHLARIN GÖZÜNDEN
KÜTAHYA VE ÇEVRESİNDEKİ MİMARİ YAPILAR

Mescit										
Kapan Hanı Mescidi						X				
Ahi Mustafa Mescidi						X				
Kütahya Kalesi'nde Kilise									X	
Çavdarhisar Jüpiter Tapınağı										
Ahi Mustafa Zaviyesi						X				
Hızırık Mescidi (Zaviyesi)						X				
Yakup Çelebi Medresesi						X				X
İshak Fakih Medresesi			X			X				X
Yorgancıoğlu Medresesi			X		X					
Molla Vacid Medresesi (Vacidiye, Emir Savciye)		X	X		X	X				X
Halil Çelebi (Haliliye) Medresesi			X		X	X				X
Karaca Paşa (Karagöz) Medresesi			X			X				X
Rüstem Paşa Medresesi						X				X
Rüstem Paşa Ahşap Medresesi										X
Şeyh Paşa Medresesi						X				
Takvacılar Medresesi						X				X
Alo Paşa Kagir Medrese										X
Alo Paşa Ahşap Medrese										X
Halil Kamil Paşa Ahşap Medrese										X
Ahmet Paşa Darülhadis Medresesi										X
Ahmet Paşa Darulkurra Medresesi										X

Gediz Gazanfer Ağa Medresesi						X				
Mevlevihane (Ergun Çelebi Zaviyesi)						X				X
Yakup Çelebi Türbesi										X
İshak Fakih Türbesi										X
Hızır Şeyh Sultan Türbesi						X				
Pirler Mahallesi Türbesi						X				
Acem Sultan Türbesi						X				
Ahi Evran Sultan Türbesi						X				X
Şeyh Ahmed Türbesi						X				
Seyitömer Köyü Seyitömer Türbesi						X				
Dumlupınar Şeyh Efendi Türbesi						X				
Simav Cavlı Sultan Türbesi						X				
Simav Hacı Baba Türbesi						X				
Simav Zekeriya Efendi Türbesi						X				
Simav Şeyh İlâhî Simavî Türbesi						X				
Kalburcu Köyü Şeyh Ahmed Kalburcu Türbesi						X				
Abdülkadir Cilani Tekkesi						X				
Şeyh Pasin Tekkesi						X				
Hızırlık Tekkesi						X				
Nalın Şeyh Tekkesi						X				
Al-i Abâ Bektaşîyan Tekkesi						X				
Şeyh Seyyid Nureddin Sultan Tekkesi						X				

MÜSLÜMAN SEYYAHLARIN GÖZÜNDEN
KÜTAHYA VE ÇEVRESİNDEKİ MİMARİ YAPILAR

Simav Halveti Tekkesi						X				
Gediz Gürlek Köyü Tekkesi						X				
Selim Baba Köyü Tekkesi						X				
Gediz Gazanfer Ağa İmareti						X				
Kütahya Bedesteni				X						
Büyük Bedesten						X				
Çaşıgırbası Hanı						X				
Bolvadanlı Hanı						X				
Bostan Efendi Hanı						X				
Acem Hanı						X				
Osman Paşa Hanı						X				
Rüstem Paşa Hanı						X				
Serdar Hanı						X				
Kapan Hanı						X				
Simav Babık Bey Hanı						X				
Simav Kara Ahmet Paşa Hanı						X				
Çukurca Beldesi Hanı (3 adet)						X				
Gediz Gazanfer Ağa Hanı						X				
Sakaçıftığı Köyü Hanı			X							
Haffaflar Çarşısı						X				
Gediz Gazanfer Ağa Sıbyan Mektebi						X				
Ulu Cami Kütüphanesi										X
Mevlevihane Kütüphanesi										X
Müftüzade İbrahim Bey Darülkütübü										X
Ali Paşa Sarayı						X				
Osman Paşa Sarayı						X				
Osman Süleyman Paşazade Kasrı						X				
İftedlioglu Sarayı						X				
Saçlızade Hasan Ağa Sarayı						X				
Balıkli (Rüstem Paşa) Hamamı				X	X	X			X	

Kadiasker (Kazasker) Hamamı		X		X	X	X				
Yoncalı Kaplıcası				X	X	X				
Germiyan Hamamı						X				
Şengül Hamamı						X				
Kemer Hamamı						X				
Lala Hüseyin Paşa Hamamı						X				
Eydemir Hamamı						X				
Gediz Gazanfer Ağa Hamamı						X				
Gediz Murat Dağı eteğinde Ilıca						X				
Altıntaş Köyü Hamamı						X				
Simav Babık Bey Hamamı						X				
Simav Germab Hamamı						X				
Simav Karaca Ahmed Bey Hamamı						X				
Simav Naşlı Kaplıcası						X				
Simav Cennetköy Kaplıcası						X				
Simav Çifte Osim Germabı						X				
Tavşanlı Kaplıcası									X	
Kızıl Ilıca (Ilıca Kaplıcaları)		X			X					
Kapan Köprüsü						X				
Gediz Köprüsü								X	X	
Çavdarhisar Beş Gözlü Köprü (2 adet)										X
Sakaçıftlığı Köyü Cami Çeşmesi			X							
Ulupınar						X				
Zereğen Mahallesinde Cafer Paşa Çeşmesi						X				
Cafer Paşa Çeşmesi Yakınındaki Çeşme						X				

MÜSLÜMAN SEYYAHLARIN GÖZÜNDEN
KÜTAHYA VE ÇEVRESİNDEKİ MİMARİ YAPILAR

Yeni Mahalle Çeşmesi						X				
Kütahya Kalesi'nde Çeşme						X				
Kütahya Kalesi'nde Çeşme						X				
Simav Hacı Pir Ahmed Ağa Çeşmesi						X				
Gemiyanoğlu İmareti İçindeki Şadırvan						X				
Kara Mustafa Bey Cami Şadırvanı						X				
Sakihane						X				
Sakihane						X				
Sarnıç						X				
Sarnıç						X				

KAYNAKÇA

- ABDÜLAZİZ EL-ALEVÎ (1999), “İbn Fazlullah el-Ömerî”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, 19, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, 483-484.
- ADAY, Erdal (2013), *Kütahya İli Türbe ve Yatırları Etrafında Oluşan İnanç ve Uygulamalar*, Doktora Tezi, Balıkesir Üniversitesi, Balıkesir.
- AK, Mahmut (1993), “Coğrafya Osmanlılar Dönemi”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, 8, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, 62-66.
- AK, Mahmut (1999), *Menazırı'l-Avalim (Metin)*, Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi, İstanbul.
- AKBAYAR, Nuri (2001), *Osmanlı Yer Adları Sözlüğü*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul.
- ALİ CEVAD (1314), *Memâlik-i Osmaniye'nin Tarih ve Coğrafya Lugati*, Kasbar Matbaası, İstanbul.
- ALTUN, Ara (1981-1982), “Kütahya'nın Türk Devri Mimarisi Bir Deneme”, *Atatürk'ün Doğumunun 100. Yılına Armağan Kütahya*, Kütahya Belediyesi, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Sanat Tarihi Enstitüsü, İstanbul, 171-700.
- ANONİM (2011), “Tarihi Camiler”, *Tavşanlı Araştırmaları Dergisi*, 1, 20-21.
- ANONİM (2011), “Tavşanlı Kalesi”, *Tavşanlı Araştırmaları Dergisi*, 1, 28.

- AYDIN Asuman, ÖNTÜĞ, M. Murat (2019), “Osmanlı Dönemi Kütahya’daki Eğitim Kurumları (XVIII. Yüzyıl)”, *Karatay Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 2, s. 13-41.
- AYHAN, Betül (2020), *XVI. Yüzyıl Zaviye Vakıflarına Göre Kütahya*, Yüksek Lisans Tezi, Kütahya Dumlupınar Üniversitesi, Kütahya.
- BUDAK, Muhammed Ali (2015), *Seyahatnamelere Göre Ortaçağ’da Batı Anadolu*, Yüksek Lisans Tezi, Celal Bayar Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Manisa.
- ÇAM, Nusret (2017), “Evliya Çelebi Seyahatnamesi’nin Türk Mimarisi ve Sanatı Bakımından Önemi”, *Uluslararası XVIII. Ortaçağ ve Türk Dönemi Kazıları ve Sanat Tarihi Araştırmaları Sempozyumu (22-25 Ekim 2014)*, Ed. Hacer Sibel Ünal Özdemir vd., Efeler Belediyesi Kültür Yayınları, Aydın, s. 179-192.
- DADAŞ Cevdet, BATUR Atilla, YÜCEDAĞ İsmail (2000), *Osmanlı Arşiv Belgelerinde Kütahya Vakıfları II/2*, Kütahya Belediyesi Kültür Yayınları, Kütahya.
- DAĞLI, Y., S.A. Kahraman, R. Dankoff (Haz.) (2005), *Evliya Çelebi Seyahatnamesi*, 9, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul.
- DEMİRCAN, Ahmet (2013), “Evliya Çelebi Seyahatnamesi’ndeki Simav Kaplıcaları ve Hamamları”, *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 35, 81-96.
- EKREM KÂMİL (1937), “Gazzi-Mekki Seyahatnamesi”, *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Semineri Dergisi*, 1/2, 5-15.
- ERDOĞRU, Mehmet Akif (2004), “Kanuni Sultan Süleyman’ın Rodos Seferi Ruznamesi”, *Tarih İncelemeleri Dergisi*, XIX/1, 55-71.
- ERKİLETLİOĞLU, Halit (1993), *Kayseri Tarihi (En Eski Zamandan Osmanlılara Kadar)*, Kayseri Valiliği, Kayseri.
- EVLIYA ÇELEBİ SEYAHATNAMESİ ANADOLU, SURİYE, HİCAZ (1671-1672) (1935), 9, Devlet Matbaası, İstanbul.
- EYİCE, Semavi (2000), “İhtifalci Mehmed Ziyâ”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, 21, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, 559-560.
- GÖKYAY, O. Şaik (1993), “Cihannümâ”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, 7, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, 541-542.
- GÜLBAL, Hasan (2019), *El-Fethu’r-rahmânî fî Tarz-ı Devlet-i Osmanî Adlı Eserinin Değerlendirilmesi*, Yüksek Lisans Tezi, Karadeniz Teknik Üniversitesi, Trabzon.

- KARAZEYBEK, Mustafa (2018), “Tahrir Defterlerine Göre XVI. Yüzyılda Kütahya’daki Ticaret Mahalleri”, *Tarih Okulu Dergisi* XXXVI, 2018, 373-402.
- KİTÂB-I CİHANNÜMÂ LÎ-Kâtip Çelebi* (1145), Matbaa-ı Amire, Konstantiniyye.
- MADRAN, Emre (1958), “Seyahatnamelerde Anadolu Kenti”, *IX. Türk Tarih Kongresi (21-25 Eylül 1981)*, Cilt III, 1303-1322.
- MEHMED ZİYA (2008), *Bursa’dan Konya’ya Seyahat*, Haz. M. Fatih Birgül-L. Ali Çanaklı, Bursa İl Özel İdaresi, Ankara.
- OKUMUŞ, Ejder (2007), “Evliya Çelebi Kütahya’da”, *DEÜİFD*, XXVI, 83-120.
- ÖZERGİN, M. Kemal (1959), *Anadolu Selçuklu Çağında Anadolu Yolları*, Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi, İstanbul.
- SARICAOĞLU, Fikret (1994), “Ebû Bekir b. Behrâm”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, 10, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, 110-111.
- ŞEMSEDDİN SAMÎ (1306), *Kâmûsü’l-Alâm*, 1, Mihran Matbaası, İstanbul.
- ŞEMSEDDİN SÂMÎ (1311), *Kâmûsü’l-Alâm*, 4, Mihran Matbaası, İstanbul.
- ŞEMSEDDİN SÂMÎ (1314), *Kâmûsü’l-Alâm*, 5, Mihran Matbaası, İstanbul.
- ŞİHABEDDİN B. FAZLULLAH EL ÖMERÎ (2014), *Türkler Hakkında Gördüklerim ve Duyduklarım-Mesalikü’l-Ebsar*, Çev. Ahsen BATUR, Selenge Yayınları, İstanbul.
- TAESCHNER, Franz (2010), *Osmanlı Kaynaklarına Göre Anadolu Yol Ağı*, Çev. Nilüfer EPÇELİ, Bilge Kültür Sanat, İstanbul.
- TOYLAN, Kazım (2019), *Seyahatnamelerde Kütahya*, Yüksek Lisans Tezi, Kütahya Dumlupınar Üniversitesi, Kütahya.
- TÜRKEL, Rifat (2016), “Sofça Örnekleminde Kalburcu Şeyhi Pîr Ahmed Efendi ve Alevilik Anlayışı”, *İnsan ve Toplum*, 6/1, 47-70.
- UÇMAN, Abdullah (2010), “Şemseddin Sâmi”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, 38, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, 519-523.
- UZUNÇARŞILI, İ. Hakkı (1932), *Bizans ve Selçukiyelerle Germiyan ve Osman Oğulları Zamanında Kütahya Şehri*, Devlet Matbaası, İstanbul.
- VARLIK, M. Çetin (1988), “XVI. Yüzyılda Kütahya Şehri ve Eserleri”, *Türklük Araştırmaları Dergisi*, 3, 189-271.
- VARLIK, M. Çetin (1989), “Evliya Çelebi’ye Göre Kütahya ve Bu Bilgilerin Arşiv Belgeleri ile Karşılaştırılması”, *Türklük Araştırmaları Dergisi*, 4, 299-308.

- YANCI, Murat (2021), *Matrakçı Nasuh'un Gözünden Bazı Anadolu Kentlerinin Çözümlemesi*, Yüksek Lisans Tezi, İzmir Katip Çelebi Üniversitesi, İzmir.
- YILDIZ, H. Dursun (1981-1982), "Kütahya'nın Tarihçesi", *Atatürk'ün Doğumunun 100. Yılına Armağan Kütahya*, Kütahya Belediyesi, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Sanat Tarihi Enstitüsü, İstanbul, 35-51.
- YURDAYDIN, Hüseyin Gazi (1976), *Beyân-ı Menâzil-i Sefer-i Irâkeyn*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara.
- ZEYREK SOYER, Özlem (2015), *XVIII. Yüzyılda Kütahya Vakıflarının Sosyal ve Ekonomik Hayata Katkıları*, Doktora Tezi, Afyon Kocatepe Üniversitesi, Afyonkarahisar.

Çevrimiçi Kaynaklar

Selim Dede, (2021, 20-08), Erişim Adresi: <http://www.domanic.gov.tr/selim-dede>